

Spitzer Jenő:

AZ ISZLÁM ÁLLAM ELLENI ÖNVÉDELEM LEHETŐSÉGEI¹

ÖSSZEFOGLALÓ: Az Iszlám Állam (IÁ) nevű terrorszervezet államként való megjelenése nyíltan deklarált volt a koalíciós fellépés előtt, ami akár egy új trend is lehet a válságövezetek terrorszervezetei számára. Miként értékelhető ez a kirajzolódó tendencia a gyakorlatban? Hogyan ítéltető meg az Iszlám Állam nemzetközi jogban betöltött szerepe? Jogszerű-e az Iszlám Állammal vagy más hasonló terrorszervezettel szembeni fellépés jogalapjaként az ENSZ Alapokmány 51. cikkében foglalt önvédelmi mechanizmust megjelölni? Képes-e a nemzetközi jog megfelelően reagálni és tartósan berendezkedni a nemzetközi terrorizmus több mint 15 éve formát öltött, de változó viszonyrendszerre? A szerző írásában a meglevő szakmai álláspontokat tekinti át és gondolja tovább.

KULCSSZAVAK: Iszlám Állam, nemzetközi jog, önvédelem, ENSZ Alapokmánya

BEVEZETÉS

A nem állami szereplők nemzetközi szintéren történő megjelenésükkel új és nem várt kérdések elé állították a nemzetközi közösség csaknem egészét. Mind a nemzetközi jog által kimunkált keretek megfelelő értelmezése és adott esetben újraértelmezésének esetleges adaptációja, mind pedig a szokásjogi úton eldönthetőség kérdése komoly dogmatikai vitákat képez az egyébként már bekövetkezett állami gyakorlat lekövetésében. Emellett a nem állami szereplők jelentette biztonsági kihívások egyértelműen fejlődésre, megújulásra sarkallják a nemzetállami szintű fegyveres védelmet² is, hiszen a nemzetközi szintésre ható tényleges fellépés továbbra is nemzeti képességeken nyugszik. Ezek a kihívások azonban komoly kérdések sorát nyitják meg úgy a terrorizmus, mint a hibrid hadviselés és a kibertámadások jelentette kihívások kapcsán, hiszen ezek legtöbbször nem állami szereplők által ölt testet.

Habár ezek az entitások és a velük szemben történő fellépés jogi megítélésének problémája évtizedek óta fennáll, a nemzetközi terrorizmusnak az ezredfordulón történt felerősödése és a nyugati világban már-már mindennaposá váló merényletek tartós, hathatós és előrelátó

¹ Jelen írás a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójában Nemzetközi Jog Tagozatban III. helyezést értett, valamint a Honvédelmi Minisztérium Különdíját elnyerő dolgozat egyes részeinek átdolgozott, bővített változata. A kézirat lezárva: 2018. március.

² A fegyveres védelem rendszerszemléletű megközelítése kapcsán lásd például: Sulyok Gábor: 5. § [Védelmi kötelezettség]. In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja I. Századvég, Budapest, 2009, 306–321. Lakatos László: Honvédelmi igazgatás. In: Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási Jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből I. Complex Wolters Kluwer, Budapest, 2013. Farkas Ádám: Adalékok az állam fegyveres védelmének rendszertani megközelítéséhez. Honvédségi Szemle, 2017/1. szám, 44–58. Farkas Ádám: Az állam fegyveres védelmének szabályozása a magyar jogrendszerben. Seregszemle, 2017/2. szám, 146–161. Farkas Ádám: Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországon katonai védelmére. Magyar Katonai és Hادijogi Társaság, Budapest, 2016. Farkas Ádám: A terrorizmus elleni harc, mint kiemelt ágazatközi fegyveres védelmi feladat. Szakmai Szemle, 2017/3. szám, 5–20.

döntéseket igényelnek. A terrorizmus elleni harcban szerepet vállaló államok gyakorlata számos jogalapra hivatkozva kívánja legitimálni tevékenységét: a humanitárius intervenció,³ az ahhoz szorosan kapcsolódó Responsibility to Protect⁴ doktrína, valamint az önvédelem jogát terjedelmében és tartalmában is sokszor sajátosan értelmező elvek sorozata is megoldásként kínálkozik. A jelenség egyidejűleg veti fel a nemzetközi jog megfelelő rugalmasságában való hiányosságának kérdését és az egyébként rendelkezésre álló normatív feltételeknek az állami érdekek okán történő megkerülésének miértjeit. Nyugodtan kijelenthetjük: az Iszlám Állam – javarészt az al-Kaida hamvaiból és a közel-keleti konfliktus összetettsége okán jelentkező védelmi és társadalmi bizonytalanságból táplálkozva – új szintre emelte a nemzetközi terrorizmus jelentette kihívásokat. Állami törekvése, felkészültsége és aktivitása pedig igényeiben túlereszkedett egy kis csoportnyi milicista rövid távú eredményein, így sajnálatos modellje is lehet a jövőbeni terrorszervezeteknek. Az Iszlám Állam jelenségének elemzése tehát a koalíciós műveletek eddigi sikerei ellenére sem hiábavaló, hiszen az általa képviselt jelenség vagy trend értelmezésében még számos kérdést kell átgondolnunk.

Ilyen kérdések lehetnek: Állam-e az ISIS? Hogyan értékelhető az ISIS elleni fellépés állami gyakorlatban kirajzolódó tendenciája? Hogyan ítéltető meg az Iszlám Állam nemzetközi jogban betöltött szerepe? Jogszerű-e az Iszlám Állammal szembeni fellépés jogalapjaként az ENSZ Alapokmány 51. cikkében foglalt önvédelmi mechanizmust megjelölni? Képes-e a nemzetközi jog megfelelően reagálni és tartósan berendezkedni a nemzetközi terrorizmus több mint 15 éve formát öltött, ugyanakkor változó viszonyrendszereire?

ÁLLAM VAGY TERRORSZERVEZET AZ ISIS?

Az erőszak általános és átfogó tilalmának egyértelmű államközisége indokoltta teszi az Iszlám Állam (IÁ) nemzetközi jogi alanyiségének tisztázását. Államként tekinthetünk-e az IÁ-ra? Vajon több-e az IÁ által képviselt modell egy precízen működtetett terrorszervezethez?

Az IÁ eredeti formáját tekintve különböző szunnita felkelőcsoportokból állt, elődszervezetének 2003–2006 között az Iraki Al-Kaida, 2006-ban a Mudzsáhid Súra Tanács, majd 2006–2014 között az Iraki Iszlám Állam tekinthető. Az egyoldalú proklamáción túlmenően az IÁ számos állami törekvést tudhat magáénak. Egy közel 200 ezer fős, jelentős részben külföldiekből álló fegyveres erővel rendelkezik, valamint számos erőfeszítést tesz alapvető

³ Ennek hazai irodalmából példaként lásd Törő Csaba: *Humanitárius intervenció: dilemmák a nemzetközi jog és politika határvidékéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. Kulcsár Attila: *A humanitárius intervenció fogalma, jogi háttere, a líbiai beavatkozás körülményei és következménye*. Nemzetbiztonsági Szemle, 2014/2. különszám, 38–65. Valki László: *A koszovói válság és a humanitárius intervenció*. Acta Humana, 2002/46–47. szám, 136–165. Bruhács János: *A humanitárius intervenció nemzetközi jogi aspektusaihoz*. Acta Humana, 2002/46–47. szám, 7–14.

⁴ Magyarul a védelmi felelősség elve. A téma problematikussága kapcsán példaként lásd State Sovereignty (ICISS): *The Responsibility to Protect*. International Development Research Centre, Ottawa, 2001. Ramesh Thakur: *The United Nations, Peace and Security. From Collective Security to the Responsibility to Protect*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. Julia Hoffmann – Andrés Nollkaemper (eds.): *Responsibility to Protect. From Principle to Practice*. Pallas Publications – Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012. Lamm Vanda: *Az emberi jogok nemzetközi védelme és az államok szuverenitása*. Magyar Tudomány, 2013/4. szám, 401–410. Sulyok Gábor: *Szövegezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában*. Külügyi Szemle, 2014/3. szám, 127–142. Biedermann Zsuzsanna: *A védelem felelőssége*. Nemzet és Biztonság, 2012/1. szám, 52–63. Szalai Anikó: *A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt?* Pro Futuro, 2013/1. szám, 67–78.

állami feladatok ellátására. Olyan szolgáltatásokat nyújt az ellenőrzése alatt álló területeken, mint pl. az egészségügy biztosítása, az oktatás, az elektromosenergia-szolgáltatás.⁵

Az Iszlám Állam államiságának tekintetében felmerülő kételyek a montevideói egyezmény segítségével hívásával oszthatóak el. Az 1933-ban aláírt egyezmény az állam fogalmának meghatározásakor négy alapvető, konjunktív kritériumot állított fel: állandó népesség, meghatározott terület, kormány, illetőleg a más államokkal való kapcsolatfelvétel képessége. Miként értékelhető az Iszlám Állam léte e feltételrendszer keretében?

Álláspontom, hogy – habár vitathatóan, de – az állandó népesség kritériumának az Iszlám Állam viszonylag huzamos időn át eleget tett. Egyfelől beszélhettünk az ellenőrzése alatt tartott területeken az esetek többségében szabad akarattal ellenére élő iraki és szír lakosságról, de kétségtelen, hogy jelenlétük állandó népességként való értékelése vita tárgyát képezheti. Fontos azonban kiemelni, hogy al-Bagdadi 2014. június 29-i beszéde óta számos nemzetből közel 25 ezer ember költözött Szíriába és Irakba az IÁ által ellenőrzött területekre a csatlakozás feltehető szándékával.⁶ E személyek identitástudata és közös célja alátámasztja az állandó népesség kritériumának való megfelelést, ahhoz ugyanis nincs szükség közigazgatási vagy alkotmányjogi értelemben vett közös állampolgárság meglétére.⁷ A meghatározott terület vonatkozásában – ha csak az Iszlám Állam uralma alá tartozó országrészeket tekintjük – nem merülhetne fel kérdés a kritérium teljesítésével kapcsolatban, e ponton azonban elengedhetetlen említést tenni az 1932-es *Stimson-doktrínáról*, melynek értelmében az erővel végrehajtott nemzetközi területmódosítások nem nyerhetnek elismerést.⁸ A kormány és a más államokkal való kapcsolattartás kritériumai szintén nem álltak fent, hiszen egy vallási-katonai szervezetről beszélünk, amely vélhetően nem rendelkezik önálló jogrendszerre épülő hatalomgyakorlással,⁹ a más államokkal történő kapcsolatfelvétel képességének pedig egyáltalán nem volt realitása az egyes feltételezett állami támogatásokon túl a térségen belül. Az Iszlám Állam nemzetközi jogi megítélésében messzemenően támaszkodhatunk a tényre: az Egyesült Nemzetek Szervezete a muszlim vezetők véleménye mellé állva titulálta az IÁ tevékenységét iszlámellenesnek, emellett határozottan elutasította a terrrorszervezet államként történő elismerését.¹⁰

Megállapítható tehát, hogy az IÁ önmagának vindikált államisága nem elegendő ahhoz, hogy az államközi erőszak tilalma és az ahhoz kapcsolódó szankciómechanizmus az IÁ-ra mint nem állami szereplőre az ENSZ Alapokmány jelenlegi formájában kiterjedhessen.

⁵ Bővebben lásd Charles C. Caris – Samuel Reynolds: Middle East Report 22. ISIS Governance in Syria. Institute for the Study of War, 2014. július 14–23.

⁶ Lásd Jason Burke: Islamist fighters drawn from half the world's countries, says UN. The Guardian, 2015. május 26. <https://www.theguardian.com/world/2015/may/26/islamist-fighters-drawn-from-half-the-worlds-countries-says-un> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

⁷ Adele Belanger-McMurdo: A Fight for Statehood? ISIS and Its Quest for Political Domination. E-International Relations Students, 2015. október 5.

⁸ Kovács Péter: Nemzetközi köjog. II. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 177.

⁹ Az Iszlám Államtól visszafoglalt területeken előkerült dokumentumok alapján al-Bagdadi kalifa alatt egy háromfős katonai kabinet és egy hétfős kormány működik, külön képviselője van Iraknak és Szíriának, egy-egy terület irányításával pedig helyi vezetők vannak megbízva. Lásd <http://www.nytimes.com/interactive/2014/09/16/world/middleeast/how-isis-works.html> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.) Mindazonáltal a feltételezhető rendszer nem minősülhet önálló jogrendszerre épülő hatalomgyakorlásnak.

¹⁰ <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-09-24/secretary-generals-remarks-security-council-high-level-summit> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

A BUKOTT ÁLLAMISÁG KÉRDÉSKÖRE

Az előző fejezet egyértelműen tisztázta az Iszlám Állam néven túlmenő államiságának kérdését, így a továbbiakban nem tekinthetünk rá másként, mint terrorszervezetre. Ahogyan a 2001. szeptember 11-i események új irányvonalat nyitottak az önvédelmi jogról való állásfoglalásokban, véleményem szerint ugyanúgy tud az al-Kaida analógiaként szolgálni az IÁ és bármely azt később másolni törekvő terrorszervezet megítélésében.

Az al-Kaida által a World Trade Center és a Pentagon ellen intézett támadások kapcsán hallgatólagosan elismert önvédelmi helyzet során – a terroristák bázisának helyet adó – Afganisztán esetében a betudhatóság kétségkívül bizonyítást nyert. Az al-Kaida–IÁ-analógiát fenntartva felmerül a kérdés: betudható volt-e Iraknak vagy Szíriának a területükön effektíven szerveződő Iszlám Állam tevékenysége? Alkalmazhattak-e velük szemben jogszerűen erőszakot az önvédelmi jog alapján az IÁ fegyveres támadásait elszenvedő államok?

A terroristák tevékenységeinek helyet adó államok magatartása alapvetően négy esetre bontható, amelyek lényegében a betudhatóság mértékének árnyalatait rajzolják ki. Az adott állam irányíthatja, támogathatja vagy tolerálhatja a terrorszervezet helyi működését és annak helyi, illetve a határon túlmenő akcióit, valamint előfordul, hogy képtelen azok ellen fellépni.¹¹ Míg az állami irányítás és támogatás kétségkívül betudhatóvá teszi az adott nem állami szereplő tetteit, addig a fellépni nem tudás vagy nem akarás esetében nem áll fent ahhoz a kellő kapcsolat a terrorszervezet és az állam között. A bukott államiság lényege a legitim kormány megfelelő eszköz hiányában történő fellépni nem tudása vagy nem akarása valamely nem állami szereplő ellen, amely így az állam szuverén területén lényegében jelentősebb akadályok nélkül végezheti tevékenységét, ami sok esetben – ahogyan az al-Kaidánál és az Iszlám Államnál is egyértelműen látszik – túlmutat a közvetlen környezetén és valós nemzetközi fenyegetést jelent, mindazonáltal a területi államnak nem tudható be. A bukott államiság jelen formájában nem rendelkezik normatív kritériumokkal, azt nagyban az állami gyakorlat formálja.

Bukott állam-e Irak vagy Szíria?

Vajon bukott államokról van szó? Mennyiben beszélhetünk a fellépésre való képesség, illetve az arra irányuló akarat hiányáról?

Irak – mind a kormányzatban, mind pedig a társadalomban felszínre törő síita–szunnita ellentétek miatt – 2014-ben a területének közel egyharmada felett veszítette el az uralmat, amikor az IÁ rövid harcokat követően és helyi szunnita támogatást élvezve könnyedén vonult be oda. Az iraki kormány gyengesége és a területe feletti átfogó kontroll hiánya nem ekkor mutatkozott meg először. Elegendő ezt a Nap hadművelet példájával alátámasztani, ahol már a Kurd Munkáspárt megléte, de legfőképpen a több ezer fős török csapatok akadálytalan behatolása is igazolni látszik a rezsim gyengeségét. Mindazonáltal nem beszélhetünk teljes tehetetlenségről, ugyanis Irak más területein a kormány relatíve stabilan képes a hatalmát fenntartani, valamint rendszeresen tett kísérletet az Iszlám Állam bázisainak visszafoglalására.¹² Habár Irak önállóan nem képes fellépni, e szándékát nem kérdőjelezhetjük meg.

¹¹ Theresa Reinold: State Weakness, Irregular Warfare, and the Right to Self-Defense Post-9/11. *American Journal of International Law*, 2011/2, 249.

¹² Mitchell Prothero: Islamic State overwhelms Iraqi forces at Tikrit in major defeat. *Miami Herald*, 2014. július 18. <http://www.miamiherald.com/incoming/article1976074.html> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

Ezt vitathatatlanul igazolja az iraki külügyminiszter, Ibrahim al-Dzsafari 2014. szeptember 20-án a Biztonsági Tanács elnökéhez intézett levele is, amelyben Irak az Amerikai Egyesült Államok eddigi légi támogatásaiért mond köszönetet, illetőleg azokra továbbra is igényt tart.¹³ Összességében megállapítható: Irak a fellépni képtelenség ellenére sem tekinthető bukott államnak, hiszen legitim kormányzati ereje az ország nagyobb részén hatékonyan tudja ellátni feladatait, fellépni akarása pedig nyíltan deklarált. Az Iszlám Állam iraki területi tevékenysége így semmi esetre sem tudható be az iraki kormánynak.

Szíriában szintén a kormányerő meggyengülése nyitott kaput az IÁ terjeszkedésének. A Bassár el-Aszad diktatórikus rendszere elleni tüntetések 2011-ben polgárháborúba sodorták az országot, emiatt a kormány szinte képtelen annak teljes területét hatékony ellenőrzés alatt tartani. Habár az ellenzéki erők és a kormány többször kötött kisebb fegyverszüneteket, amiért az Arab Liga¹⁴ és az ENSZ¹⁵ is szervesen küzdött, a parttalan harcok láthatatlan távolságba tolták az ország stabilizációjának lehetőségét. A polgárháború pólusainak meghatározása meglehetősen nehézkes. Az egyébként nem egységes felkelőcsoportokat összességében Szaúd-Arábia, Katar, az Öböl menti államok, Törökország, az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Franciaország is támogatja, valamint iraki szunniták, csecsenek, afgánok, nyugat-európai dzsihadisták is a soraik között harcolnak. Aszad megdöntése – mint rövid távú cél – tekintetében e csoportok álláspontja közös, az azt követő helyzetrendezés azonban nem mutat egységes elképzelést, ugyanis a szunnita harcosok egy része az Iszlám Állammal is kapcsolatban állhat. Az Aszad-adminisztrációt Irán és a libanoni Hezbollah, valamint iraki síita milicisták is támogatják, de a legjelentősebb támogatás Oroszország 2015-ben kezdődött fellépése. Habár számos vád érte Aszadot az IÁ-val való együttműködéssel kapcsolatban (olajkereskedelem, valamint felhatalmazást adott a terroristáknak a felkelők elleni harcra), ezek nem nyertek egyértelmű bizonyítást, és a jelen kormányzati törekvéseket sem tükrözik. Szíria esetében sem érvényesül a bukott államiság feltételrendszere, hiszen egyszerre működik (eltérő vonzásterületen) a damaszkuszi kormány és a Szíriai Demokratikus Erők, amelyek összességében az ország érdemi hányadát tartják ellenőrzésük alatt.

Szíria – függetlenül a kormánnyal szemben álló csoportok bonyolult kapcsolatától, a Szíriai Demokratikus Erők és az Aszad-rezsim szembenállásától, a nemzetközi közösség helyzetére kiható konfliktus maradéktalan megoldásának távoli perspektívájától és a nem állami szereplők elleni fellépési képességének Irakhoz viszonyított nagyfokú korlátozottságától – nem tekinthető bukott államnak. Az Iszlám Állam általi fegyveres erőszak alkalmazása nem válhat számára betudhatónak, és így a jelen keretek szerint nem nyitja meg az államok számára a vele szemben történő önvédelmi jog gyakorlását sem.

A két állam bukott államiságával kapcsolatos kérdések tisztázásán túlmenően a nemzetközi közösség kollektív önvédelmi jogának tekintetében véleményem szerint fontos különbséget jelent az IÁ ellen való fellépni akarásuk mértéke. Irak nyílt segítségkérése, a szíriaihoz viszonyított stabil kormánzata és az Iszlám Állammal való kapcsolatainak

¹³ S/2014/691. (Letter dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the President of the Security Council.)

¹⁴ Bővebben lásd Ayman Samir – Erika Solomon: Arab League suspends Syria mission as violence rages. Reuters. 2012. január 28. <http://www.reuters.com/article/us-syria-idUSTRE8041A820120128> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

¹⁵ Bővebben lásd Annan quits as Syria peace envoy; says Assad will have to leave sooner or later. Al Arabiya News. 2012. augusztus 2. <http://english.alarabiya.net/articles/2012/08/02/230034.html> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

átláthatóbb jellege könnyebben nyithat utat az Alapokmány 51. cikkének alkalmazásához, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogos gyakorlásához. Habár a Szíriában zajló események számos aspektusból nyújtanak lehetőséget a nemzetközi közösségnek a fegyveres erő alkalmazására, annak az önvédelmi jog keretében történő elfogadhatóságáért a kritériumok tágulásához kell szükségszerűen folyamodnunk. E tágulás szinte az önvédelem teljes keretét érinti, ami – a bukott államiság és következményeinek tisztázásával is láthatóan – az eddig elengedhetetlennek tartott betudhatóság elhagyásának tendenciáját villantja fel. Maga a szíriai beavatkozás ténye, illetőleg annak az államok által önvédelmi jogra alapozása e „kritériumtágulás” megkérdőjelezhetetlenségét és nemzetközi jogi létjogosultságát igazolja.

A „vonakodik vagy képtelen” koncepció

A bukott államiság vizsgálata során a megítélés alapját legnagyobb mértékben a fellépni tudás, illetve annak az akarata jelentette. A fellépni vonakodás vagy képtelenség mint kvázi nemzetközi jogi terminus nem csupán egy állam státusának a megítélésében használatos, hanem számos – ahhoz egyébként az esetek többségében részben vagy egészben kapcsolódó – elmélethez szorosan fűződik.¹⁶ A „vonakodik vagy képtelen” („*unwilling or unable*”) koncepció beszívárgott a 21. század önvédelmi jogot tágitó felfogásába is.

Az elmélet értelmében a területi állam nem hajlandó, vagy egyszerűen csak nem képes fellépni egy olyan fegyveres entitással szemben, amely a támadásait az ő területén, valamint területéről más államok területe ellen intézi. Philip Alston az önvédelem jogának két vagylagos feltételét nevezi meg: a fegyveres támadást, illetőleg a területi állam vonakodását vagy képtelenségét a támadás megakadályozására.¹⁷ Alston szerint e koncepcióra alapozott beavatkozás az Alapokmány erőszaktilalmának rendszerébe illeszkedik, mindamellett nem támasztja ehhez a fegyveres támadás meglétének elengedhetetlenségét. Ashley Deeks a semlegesség jogintézményéből eredezteti a „vonakodik vagy képtelen” koncepció alapjait, ugyanis háborús helyzetben a semleges országnak mindent meg kell tennie azért, hogy a hadban álló felek valamelyike nehegy felhasználhassa a területét a másikkal szemben.

Deeks a koncepciót a Caroline-incidens oldaláról is megközelíti, az abból felálló kritériumokat a „vonakodik vagy képtelen” mérce első hullámaként értelmezi. A szerző a koncepcióra alapozott önvédelmi jog gyakorlatban történő alkalmazásának esetére nélkülözhetetlen feltételeket javasol. A beavatkozó államnak törekednie kell a területi állammal való konszenzusra, fel kell mérnie a nem állami szereplő általi fenyegetést, valamint érdemben fel kell mérnie a területi állam ellenőrzésének és fellépési képességének mértékét. Nem tekinthet el a területi állam által javasolt intézkedések megvizsgálásától, illetőleg a területi állammal a korábbiakban folytatott együttműködés minőségétől sem. Az ezt követő

¹⁶ A részben a közel-keleti konfliktus hatására kialakult Responsibility to Protect – mint a genocídium, az etnikai tisztogatások és a háborús bűncselekmények elleni globális politikai elköteleződés – szintén a „vonakodik vagy képtelen” koncepcióra támaszkodva lép fel számos állam helyett és azok érdekében. Ennek részletesebb tárgyalása e cikk keretei között nem releváns. Bővebben lásd <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

¹⁷ Philip Alston: Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, A/HRC/14/24/Add. 6, 34. és 35. bekezdés. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.24.Add6.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

intézkedéseit át kell hogy hassa ez a körültekintés, és nem utolsósorban a megfelelő türelmi idő biztosítása a területi állam általi intézkedések fogyanatosítására.¹⁸

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé a Deeks általi állami gyakorlatból hozott példák felülbírálatát, sem alapvetően azok átfogó tanulmányozását és további példák keresését. A témához való relevanciát tekintve azonban – a magam részéről így állást foglalva – a „vonakodik vagy képtelen” koncepciónak az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés állami gyakorlatának vonatkozásában mindenképpen helye van. Az IÁ elleni fellépés és Szíria tekintetében az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Törökország is levéllel fordult a Biztonsági Tanácshoz, melyekben mind a négy ország kijelentette: Szíria vonakodik vagy képtelen megakadályozni a területéről kiinduló IÁ-támadásokat.¹⁹ David Cameron brit miniszterelnök az ország Szíria elleni légitámadásait szintén az Aszad-rezsim fellépéssel kapcsolatos vonakodásával és képtelenségével indokolta.²⁰ Tehát mindezek alapján nemcsak Irak került önvédelmi helyzetbe a szomszédos szír területekről eredeztethető (olykor már már *debellatio*²¹ szándékával azonos) fegyveres támadásokkal szemben, hanem az IÁ által világszerte végrehajtott erőszak és az azzal való rendszeres fenyegetés kiváltja a nemzetközi közösség kollektív önvédelmi jogát.

A koncepcióra való támaszkodást igazolja az Amerikai Egyesült Államok Szíria területe ellen 2014 szeptemberében intézett bombázása. Samantha Power amerikai ENSZ-nagykövet 2014. szeptember 23-án levelében arról tájékoztatta a Biztonsági Tanácsot, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Irak a saját biztonságuk és a jövőbeli támadások megelőzése végett légitámadást mért az Iszlám Állam szíriai területen lévő bázisaira, amit az Alapokmány 51. cikkébe helyezkedőnek ítélt meg, tekintettel arra, hogy Szíria vonakodott vagy képtelen volt a fegyveres entitás önálló felszámolására. A kérdésben Pan Gimun (Ban Ki Mun) akkori ENSZ-főtitkár így foglalt állást: „...a támadások habár nem a szír kormány felkérésére történtek, mindazonáltal arról előzetesen tájékoztatást kapott. Továbbá fontosnak tartom megjegyezni, hogy a légitámadások olyan területeken következtek be, amelyek már nem álltak a kormány hatékony ellenőrzése alatt. Úgy gondolom, megkérdőjelezhetetlen – valamint teljes körű nemzetközi konszenzus alapját képezi –, hogy a szélsőséges csoportok közvetlen veszélyt jelentenek a nemzetközi békére és biztonságra.”²² Pan Gimun ezzel a kijelentésével a területi kormány szuverenitását a támadásba való beleegyezés elégségességével és a hatékony ellenőrzés hiányának alapjával jelentősen új perspektívába helyezte. A légitámadásokat az Egyesült Királyság humanitárius okokból támogatta, ellenben Szíria és Oroszország hevesen tiltakozott ellene, Franciaország pedig elhatárolódott a kérdés jogi megítélésétől. Irak jelentősen érintett államként Törökország Nap hadműveleteinek analógiájával tekintette

¹⁸ Ashley S. Deeks: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law*, 52., 2012, 483–550.

¹⁹ S/2014/695, S/2015/221, S/2015/693, S/2015/593.

²⁰ „...the Assad regime is unwilling and/or unable to take action necessary to prevent ISIL’s continuing attack on Iraq – or indeed attacks on us.” Cameron ezzel részben megkérdőjelezte Aszad fellépni akarását a terrorizmus-szal szemben. David Cameron’s full statement calling for UK involvement in Syria air strikes. *The Telegraph*. 2015. november 26. <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/12018841/David-Camerons-full-statement-calling-for-UK-involvement-in-Syria-air-strikes.html> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

²¹ Fegyveres megsemmisítés.

²² Denis Fitzgerald: US invokes Article 51: Does the UN Charter cover attacks by non-state actors? *UN Tribune*, 2014. szeptember 23. <http://untribune.com/us-invokes-article-51-un-charter-cover-attacks-non-state-actors/> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

a légitámadásokat jogszerűnek. A nemzetközi közösség – a fent említett országok kivételével – hallgatólagosan fogadta el a légicsapások ilyen magyarázatát.

Fontosnak tartom leszögezni, hogy a „vonakodik vagy képtelen” koncepció politikai elfogadása nem eredményezi annak legitimitását és nem tölti ki a dogmatikailag szükséges alapokat, annak szokásjogi úton való eldönthetőségét. A fellépéstől vonakodás vagy arra való képtelenség – túl e jellemzők objektív értékének hiányán – legfőbb kérdését az átengedésből adódó szuverenitási problémák jelentik, amit az ENSZ-főtitkár kijelentése és az eddigi kiszámú állami gyakorlat sem oszthat el. Mindezekkel együtt – mint az államok kezében lévő fegyver – a koncepció már jelen van az önvédelmi jogban, a nemzetközi jogászok egy része szerint pedig kézzelfogható valósággá vált.²³

A TERRORIZMUS ELLENI ÖNVÉDELEM LEHETSÉGES ALAPJA: AZ ÁLLAMISÁG FELTÉTELÉNEK LEBONTÁSA A BIZTONSÁGI TANÁCS SZANKCIÓRENDSZERÉBEN

A nemzetközi jogtudósok jelentős hányada szerint jelent komoly veszélyt a nemzetközi jog rendszerére mind a dogmatikai, mind pedig az államok gyakorlatában megjelenő, újabb és újabb kivételek teremtése. Stahn szerint ezek az általános erőszaktilalom alapjait teszik lehetetlenné, ugyanakkor a 2. cikk (4) bekezdését e tekintetben erősen elhatárolja az 51. cikktől. Utóbbi szövegére és az államok gyakorlatára tekintettel jogszerűnek tartja az önvédelmi jog tágítását mindaddig, amíg az a rendszer jelenkori kihívásokkal szembeni alkalmasságát szolgálja. E tágulási maximum korlátai pedig a szükségességen és az arányosságon túlmenően a Biztonsági Tanács felügyeleti jogában állnak meg. A BT két alapvető korlátozó szerepet tölt be, amelyek az önvédelmi jogot gyakorló államok felé való jelentéstételi kötelezettségében, illetőleg abban a jogában testesülnek meg, amely lehetőséget biztosít az önvédelmi jog gyakorlásának határozatokkal történő befejeztetésére. A szerző nézetei szerint e korlátozó szerep két további elemmel szükségszerűen bővítendő, amelyeket az Alapokmány szövegezői habár nem láthattak előre, a jelen körülmények és az 51. cikk kollektív biztonság rendszerébe való ágyazódása miatt indokoltak.

Az 51. (1/2) cikk elmélete a következőkből indul ki. Egyfelől a BT az Alapokmány VII. fejezete alapján felhatalmazást adhat az önvédelemre, ami által az önvédelmi kereten olykor erősen túllépő fegyveres fellépéseket jogszerűvé tehetné, másfelől pedig az ilyen kétes megítélésű akciók körüli vitát az önvédelem gyakorlásának *ex post* vagy *ex ante*²⁴ jóváhagyásával oldhatja meg. Ez vonta maga után az 51. cikkre alapított akciókat, az önvédelmi jog ellenőrzött kitégítését, amely által a jogszerű önvédelmi fellépésre a fegyveres támadás feltételeinek hiányos megléte mellett is sor kerülhet. A szerző egyfajta kollektív, a nemzetközi közösség egységes önvédelmének a lehetőségét kívánja mindezzel nyitva láttatni, ami egyszerre ad

²³ A koncepció létjogosultsága mellett állásfoglalást lásd még Jens David Ohlin: *The Unwilling or Unable Doctrine Comes to Life*. <http://opiniojuris.org/2014/09/23/unwilling-unable-doctrine-comes-life/> (Letöltés időpontja: 2017. 10. 04.)

²⁴ Utólagos vagy előzetes.

lehetőséget a terrorizmus váratlan veszélyei elleni, az 51. cikkhez illeszthető fellépésre és annak a BT általi hatékony ellenőrzésére, illetve a vele való együttműködésre.²⁵

Kajtár Gábor a Stahn-koncepcióval kapcsolatban fontos megállapításokat tesz. Alapokmány-ellenes és értelmetlen elméletként titulálja, ugyanis feleslegesnek tartja egy hatékonyan működő BT hatáskörének a bővítését. Az *ex post facto*²⁶ Biztonsági Tanács általi jóváhagyás nem tehet jogszerűvé egy egyébként jogszerűtlen, önvédelmi jogra alapozott támadást, hiszen az a fegyveres támadás feltételét nem helyettesítheti alternatívaként, amiből adódóan a testület ilyen jellegű döntése *ultra vires*²⁷ lenne. A BT valójában csak a fennálló önvédelmi helyzetet ismerheti el, de nem határozhat annak feltételeiről, csak a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetettségét állapíthatja meg. Véleménye szerint Stahn helytelenül kezeli a kollektív önvédelem és a kollektív biztonság viszonyát, ugyanis habár mindkettő erőszak jogszerű alkalmazására adhat okot, azok egyidejű megléte nem lehetséges, egymást kizáró és nem konjunktív feltételek. Mindezt Kajtár az 51. cikk második fordulatával támasztja alá, miszerint az önvédelmi jog megszűnik, ha a BT a helyzet rendezéséhez szükséges intézkedéseket meghozza; ezek az intézkedések pedig gyakorta tartoznak a 42. cikk keretében történő erőszak alkalmazásának keretébe.²⁸

A Biztonsági Tanács terrorizmussal szembeni állásfoglalását és alkalmazott szankcióit a nem állami szereplőkkel szemben a jogos önvédelem alapjának tekinteni véleményem szerint nem megalapozott. A kollektív biztonság és az önvédelem véletlen vagy tudatos összemosása nemcsak veszélyes az ENSZ által az Alapokmányban kimunkált keretekre, hanem egyúttal képtelenség is. A két intézmény számos ponton mutat szándékos eltérést. A VII. fejezet struktúrája és nyelvtani értelmezése egyértelműen mutatja a kollektív biztonság időbeli elsőbbségét, valamint annak sokkalta tágabb intervallumát, ami nincs kötve sem fegyveres támadáshoz, sem pedig kifejezetten államok közötti erőszakhoz. A BT célzott szankciók felé történő elmozdulása mindazonáltal előrevetítheti a VII. fejezet egészének új irányát, aminek normatív vagy szokásjogi úton történő megszilárdulása még messzi távlatokban van.

KÖVETKEZTETÉSEK

A jelenlegi nemzetközi jogi helyzet vonatkozásában szomorúan konstatálható: az erőszak tilalmával és a jogos önvédelemmel kapcsolatban nem tudunk olyan kijelentéseket tenni, amelyek a jog talaján teljes stabilitással állnak.

A fegyveres konfliktusok és fellépések óhatatlanul ki vannak szolgáltatva az államok politikai céljainak, amit kiválóan igazol már az is, hogy egy cselekedet agresszióknak minősítését a BT szabad belátására bízták, valamint az önvédelmi jogra való hivatkozással indított fegyveres támadások következetlen elítélése vagy (leginkább hallgatólagos) elfogadása. Az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés jogos önvédelemként való értékelését megkérdőjelezi az a tény is, hogy arra csupán államok hivatkoztak. Maga a BT egyetlen alkalommal sem

²⁵ Carsten Stahn: Terrorist Acts as „Armed Attack”: The Right to Self-Defense, Article 51(1/2) of the UN-Charter and International Terrorism. Fletcher Forum on the WTC Attacks, 12. 5. szám. 2001, 35–51. Lásd még Stahn: Collective Security and Self-Defence after September 11 Attacks. Tilburg Foreign Law Review, 10. 2002, 10–42.

²⁶ A tény megtörténte után.

²⁷ Erőn túl.

²⁸ Kajtár Gábor: A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban. ELTE Jogi Kari Tudomány 29. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 402.

jelentette ki az önvédelmi helyzetet, határozataiból az 1368. számú határozat feltételezhető hallgatólagossága sem köszön vissza. A 2249. (2015) számú határozata újfent használja az „összes szükséges intézkedés” (*all necessary measures*) homályos terminusát. A nem egyértelmű felhatalmazás véleményem szerint nem elegendő az 51. cikkre történő hivatkozáshoz, már maga a BT határozati fellépése megelőzi azt és nyitja meg a 42. cikket, elmozdítva az Iszlám Állam elleni fellépést a kollektív biztonság keretrendszerének megoldásai felé. Egyértelmű a kollektív biztonság mechanizmusának elsőbbsége és az önvédelemhez viszonyított tágabb feltételrendszere, ami egyúttal bizonyítja annak a terrorizmus elleni intézkedések legitimitásaként való értelmezhetőségét.

Miért hivatkoznak mégis az államok önvédelmi jogra úgy, hogy annak kereteit minden elemében nagymértékű túlgúlnak teszik ki? Véleményem szerint ennek megválaszolása az államok és a Biztonsági Tanács közötti együttműködés szabályaiban keresendő. Az 51. cikk értelmében az államok önvédelmi jogukkal az erőszak tilalma alóli kivételként élhetnek, ami a BT határozathozataláig terjedhet. Amíg tehát a kollektív biztonság mechanizmusa és az annak keretében hozott BT általi határozatok elsőbbséget élveznek az önvédelmi joggal szemben, ez utóbbinak a megindítása értelemszerűen megelőzi a Biztonsági Tanácsnak a már így teremtődött helyzetre való lépéseit. Az államok önvédelemre hivatkozása mögött álláspontom szerint tehát az a vélt vagy valós szándék áll, hogy a BT Iszlám Állam elleni, a 42. cikk alapján történő fellépését megelőzhessék egy a saját igényeiknek megfelelő, az önvédelmi klauzulát kikapuként kihasználó fegyveres erőszakkal. Ennek a mibenléte egyfelől a terrortámadások tragikus és hirtelen csapásaiból következő megrendülésben és preventív szándékokban, másfelől a BT hatékony működésének megkérdőjelezésében, a vétőjogtól sokszor megbénult testülettel való konszenzuseresés szélmalomharcában nyugszik.

Szilárd álláspontom, hogy semmiképpen sem beszélhetünk a Biztonsági Tanács teljes tehetetlenségéről. Eddigi intézkedései a szankcionálás jellegéből és a politikai akarat hiányából következően nem voltak és nem is lehetnek hatékonyak, ellenben a célzott szankciók és a feketelistás eljárás új és figyelemre méltó dimenziókat nyit a nem állami szereplők erőszak tilalmába ütköző cselekményei ellen. A fent taglalt államok általi „megkerülés” viszont a fellépés szűk szeptét osztja a Biztonsági Tanácsra: a megteremtett önvédelmi jog utólagos elfogadását vagy az arra való egyéb reakciót. Az egyéb reakciók potenciálja – a helyzet egészét tekintve – erősen megkérdőjelezhető, hiszen az a BT egységes és hatékony állásfoglalását igényli, aminek a megléte vélhetően már elejét vette volna az 51. cikk alkalmazásának, azaz érvényt szerzett volna a kollektív biztonság mechanizmusának. E tények viszont, akárhonnán is közelítjük meg, a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelmi jog létjogosultságát betonozzák be.

Írásomban bizonyítást nyert: a *desuetudo*²⁹ jelenléte megkérdőjelezhetetlen. Az önvédelem tekintetében a fegyveres támadás mértéke és betudhatósága egészében halványult el, az időbeliség kérdése pedig majdhogynem elveszik az állami gyakorlatban. A szükségesség és az arányosság kritériumaiba ellenben kivétel nélkül belekapaszkodik minden állam és nemzetközi jogász az önvédelem alkalmazhatóságának megtartása érdekében, ami a már említett összemosást eredményezi az intézmények között. Míg ezek az intézmények konzekvens elhatárolása kérdésében a nemzetközi jogtudósok évtizedeken át egységes állásponton voltak, időről időre mutatkozott meg az, hogy az állami gyakorlat ezt nem mindig tudta és nem is mindig volt hajlandó alátámasztani. A gyakorlat, a precedens 9/11 után pontosan ezt

²⁹ Törvényrontó szokás.

a dogmatikai megalapozottságot akarja felszámolni, ezért bekapaszkodnak egy szóba, egy elvbe, egy momentumba a saját gyakorlati lehetőségeik bővítéséért. A jelen állami attitűd egy gondosan kimunkált nemzetközi jogi rendszer leépítését helyezheti kilátásba, amelynek kereteit egyébként maguk az államok építették fel. A saját érdekek prioritása és az államok gyakori „unilaterális” gondolkodásának azonban komoly ára van: könnyedén vezethet a nemzetközi jog pragmatikus gondolkodásának lebontásához.

Fel kell tennünk a kérdést: valóban a dogmatikai alapok állandó hatású eróziójáról beszélhetünk? Vagy csupán *ad hoc* lerontásról, ami a helyzet észszerű és szükséges megoldását követően megszűnve élni hagyja a jelen keretrendszert? A nem állami szereplők – különös tekintettel a terrorszervezetek – elleni fellépés közel 15 éve állítja valós kihívások elé a nemzetközi közösséget, ami lényegében kizárólag az al-Kaida és az IÁ elleni fellépésben manifesztálódott. Elegendő idő ez a szokásjog kikristályosodásához? Erre – tekintettel, hogy a szokásjoggá válás mindig az adott tartalomtól és a helyzet körülményeitől függ – nem könnyű választ adnunk. Az Iszlám Állam elleni, önvédelemre alapozott támadások esetén felmerült „vonakodik vagy képtelen” koncepcióra támaszkodó álláspontok ellen érdemi, nagy volumenű tiltakozás nem érkezett sem az államoktól, sem pedig a Biztonsági Tanácstól. Az egyoldalú kötelezettségvállalás jogforrásként értelmezéséhez jelen helyzetben vajon elég lehet az államok általi tudomásul vétel és a tiltakozás hiánya? Az univerzális szokásjogi szabályoktól való kimaradáshoz mindenképpen szükséges a kifejezett tiltakozás és ennek igazolása az állam részéről, amiből adódóan ennek hiánya belenyugvást, beletörődést jelent. Mennyire tud mégis mindez kikényszeríthetővé válni a meglevő vagy jövőbeli dogmatikai rendszerben?

A dogmatikai káosz kijelentése kevesebb túlzást tartalmaz, mint az elsöre tűnik. Habár a BT a szankcióival maga is hajlik a terrorizmus kérdésének megoldására, és az államok önvédelmi jogának kinyilvánítása sem történt meg, a gyakorlat messzemenően mást igazol. A kritériumok vég nélküli tágítása az önvédelmi jogot a politikai szintre sodorhatja, amely bár a jelen helyzet észszerű megoldásait megszülni, de e rövid távú megfontolások hosszú távú következményei a jelen problémáknál sokkal súlyosabb hatást gyakorolhatnak a nemzetközi jog kereteire és céljaira. A keretek megszilárdítása vagy rugalmas burokká alakítása, valamint a politikai célok nemzetközi jogi mederben tartása minden bizonnyal a jogtudomány egyik évszázados feladata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ENSZ-dokumentumok:

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, San Francisco, 1945. június 26. [Fordítás forrása: 1956. évi I. tv.] https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95600001.TV

UN Doc. S/2014/695; <http://undocs.org/en/S/2014/695>

UN Doc. S/2014/691; <http://undocs.org/en/S/2014/691>

Szakirodalom:

Alston, Philip: *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*. A/HRC/14/24/Add. 6. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.24.Add6.pdf>

Annan quits as Syria peace envoy; says Assad will have to leave sooner or later. Al Arabiya News. 2012. augusztus 2. <http://english.alarabiya.net/articles/2012/08/02/230034.html>

- Belanger-McMurdo, Adele: *A Fight for Statehood? ISIS and Its Quest for Political Domination*. E-International Relations Students, 2015. október 5.
- Burke, Jason: *Islamist fighters drawn from half the world's countries, says UN*. The Guardian, 2015. május 26. <https://www.theguardian.com/world/2015/may/26/islamist-fighters-drawn-from-half-the-worlds-countries-says-un>
- Caris, Charles C. – Reynolds, Samuel: *Middle East Report 22*. ISIS Governance in Syria, Institute for the Study of War, 2014. július.
- David Cameron's full statement calling for UK involvement in Syria air strikes. The Telegraph. 2015. november 26. <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/12018841/David-Camersons-full-statement-calling-for-UK-involvement-in-Syria-air-strikes.html>
- Deeks, Ashley S.: „Unwilling or Unable”: *Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense*. Virginia Journal of International Law, 52., 2012.
- Fitzgerald, Denis: *US invokes Article 51: Does the UN Charter cover attacks by non-state actors?* UN Tribune, 2014. szeptember 23. <http://untribune.com/us-invokes-article-51-un-charter-cover-attacks-non-state-actors/>
- Kajtár Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. ELTE Jogi Kari Tudomány 29. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.
- Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. II. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
- Ohlin, Jens David: *The Unwilling or Unable Doctrine Comes to Life*. <http://opiniojuris.org/2014/09/23/unwilling-unable-doctrine-comes-life/>
- Prothero, Mitchell: *Islamic State overwhelms Iraqi forces at Tikrit in major defeat*. Miami Herald, 2014. július 18. <http://www.miamiherald.com/incoming/article1976074.html>
- Reinold, Theresa: *State Weakness, Irregular Warfare, and the Right to Self-Defense Post-9/11*. American Journal of International Law, 2011/2.
- Samir, Ayman – Solomon, Erika: *Arab League suspends Syria mission as violence rages*. Reuters, 2012. január 28. <http://www.reuters.com/article/us-syria-idUSTRE8041A820120128>
- Stahn, Carsten: *Collective Security and Self-Defence after September 11 Attacks*. Tilburg Foreign Law Review, 10, 2002.
- Stahn, Carsten: *Terrorist Acts as „Armed Attack”: The Right to Self-Defense, Article 51(1/2) of the UN-Charter and International Terrorism*. Fletcher Forum on the WTC Attacks, 12. 5. szám, 2001.
- <http://www.nytimes.com/interactive/2014/09/16/world/middleeast/how-isis-works.html>
- <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml>
- <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-09-24/secretary-generals-remarks-security-council-high-level-summit>